

Петрушов Володимир

ПЕТРУШОВ Володимир Миколайович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології Української державної академії залізничного транспорту (м. Харків). Сфера наукових інтересів — історія філософії, історія української філософії, релігієзнавство.

ТРАНСВЕРСАЛЬНИЙ РОЗУМ — НЕКЛАСИЧНА ОНТОЛОГІЯ АДОГМАТИЗМУ

З онтологічної точки зору важливим є питання — в якому відношенні адогматизм постає перед сучасним розумом і розумом взагалі. Розгляд цього питання заслуговує особливої уваги, бо адогматизм, претендуючи на актуальну онтологію, має довести свою спроможність критично сприймати не лише існуючі філософські системи, але й свою дієздатність висвітлювати розум як феномен, що перебуває в постійній суперечці з самим собою.

Адогматизм виступає як вкості прийому та способу подвійної рефлексії, що спрямовані на виявлення парадоксальності, абсурдності і контрадикторності як головних модальностей скептицизму. Це, так би мовити, «операційно-методична» площина конституювання адогматизму, яка привертає нашу увагу безпосередньо до свідомості філософуючого суб'єкта.

Зауважимо, що такий засновок має важливе значення для подальшого розгляду розуму як феноменологічного джерела адогматичного дискурсу. До цього нас спонукає і думка Ж.-П. Сартра, яка полягає в том, що феномен приходить до буття через свідомість, його вільне (недетерміноване) проектування себе до своїх можливостей. Свідомість же приймається як несубстанційний абсолют, осередок продукування вільних актів, організуючих світ у ситуацію («Буття і ніщо»). Але ж

хіба розум не можливість свідомості людини? Гуссерль дав на це питання стверджуючу відповідь.

Протеадогматизм можна тлумачити ще й в екзистенційному плані: адогматизм — це стан філософування, коли розум постає сам перед собою, докоряючи собі ж за неспроможність знайти істину буття. Але ж якщо станеться так, що розум знайде таку істину, то його власна доля видається невідомою — чи потрібен він буде відтоді ще колись чи ні... І ось ця невідомість є апіорною перепорою для остаточного прояснення, що ж таке розум! То як тут не згадати Гайдеггера: «Щоб досягти виміру буттєвої істини і усвідомити його, нам, теперішнім, треба буде ще насамперед з'ясувати, врешті решт, як буття торкається людини і як воно заявляє на неї свої права. Такий сутнісний досвід ми будемо мати, коли до нас дійде, що людина є остільки, оскільки вона екзистенційноє» [1, с.299].

Воістину, буття бачиться кожному філософу різним за визначенням та по відчуттю його подиху, але майже для кожної людини буття — це її життя, принесене на вівтар всього світу. Космічну всеосяжність буття не можна збагнути розумом, вона пізнається лише трансцендентним шляхом, який відкривається людині в особливих (помежових) станах свідомості. Але ці стани мають бути контрольовані розумом, інакше відчуті екзистенційні переживання залишається без будь-яких інтерпретацій, нікому не відомі, а отже — занурені в ніщо, яке Сартр визначав «буттєвою недостатністю».

Отже маємо «чарівне коло»: щоб пізнати повноту буття, його дотичність до стану людської душі, потрібне екзистенціювання, але, щоб подолати «буттєву недостатність» (обмеженість в розкритті змісту екзистенцій, які відчуваються і переживаються), потрібен розум, який контролює та інтерпретує одночасно. І якщо істина відкривається в усій своїй повноті, розум (мислення) поступається екзистенції, щоб людина витримала напруження сприйняття істини буття. Цей коловорот думок та почуттів набирає обертів при наближенні

до істини. Коли ж вона згасає або перестає бути впливовою, то й філософський настрій тяжіє до скепсису — починає розгортатися адогматична колізія: абсурд, парадокс та контрадикція стають тими силами, які розривають «чарівне коло» усталеного міркування та екстатичного трансцендування. То ж адогматизуючий філософ насамперед екзистенціуючий філософ, який намагається «досягти виміру буттєвої істини і усвідомити його», — останнє поза межами розуму неможливе. Отже розум завжди поруч з адогматизмом: то як його ментальна тінь, то як осяяна вершина істини, а частіше за все — як відповідач за появу в тій чи іншій філософській системі монополії на «останню істину». А раз так, то й адогматизм постає перед розумом як намагання викрити розумову неспроможність знайти істину буття, дезавувати інтелект як такий.

Проте зараз, як ніколи, критика розуму жодним чином не повинна перетворюватися на неприховану його дискредитацію, пам'ятаючи, що справа полягає не в його «неспроможності» висвітити істину буття (якби це сталося зараз, чи потрібен він був би нам взагалі?), а в користуванні розумом, в усвідомленні його дійсних можливостей. Необачне ставлення до розуму призвело до того, що прапором сучасної доби є Абсурд, а розум перебуває в глухому куті. Замість нього на буттєвій арені панують сурогатні форми розумовості такі, як «доцільність», «прагматичність», «інформаційність», «когнітивність», котрі закладають фундамент для поверховості мислення, дилетантства, профанації. Зараз монополію на «останню істину» встановлює навіть не якась домінуюча філософія системи, а памологічна «воля до влади», зовсім не схожа на ніцшеанську концепцію, яка деформована «зсувом» до насильства і володарювання (Тоффлер) та здійснюється в збоченому вигляді «влада заради влади». У таких історичних умовах адогматизм повинен здійснювати не критичну руйнацію світоглядних підвалин розуму, а скоріше гайдеггерівську деструкцію, розбираючи і демонтуючи ті ментальні структури, що спотворюють

образ розуму, викликають аберацію його сприйняття. Цим самим адогматизм втілює принцип історичної і методологічної справедливості відносно тих ідеологій, які догматично монополізують «право на істину в останній інстанції», заперечуючи розум і дієві форми раціональності: він позбавляє їх цього надлишкового права, метаморфозо перетворюючи його в абсурд, парадокс або контрадикцію. Інакше, як писав Ф. Ніцше, «на шляху Декарта ми не досягнемо чогось абсолютно вірогідного, але прийдемо лише до факту дуже сильної віри» («Воля до влади», §484). Але віра — не чужа царина для адогматизму, бо і розум, і віра для нього є іманентними формами метарефлексії, котрі спрямовані на метафізичне розкриття модальностей скептицизму. Принцип подвійної рефлексії адогматизм зберігає на найбільшому, онтологічному рівні (те, що віра розглядається в екзистенціалізмі як «інший вимір мислення» як раз засвідчує цей факт). Іншими словами, хай то буде абсурд чи парадокс, але в них завжди знайдеться те, що потрібно сприймати в одному випадку «на віру», а в іншому — суто розумом. Причиною цього є, зі слів Камю, те, що «почуття абсурду і поняття абсурду неоднозначні» [2, с.40]. Ось і приклад: «поняття абсурду означає і неможливість, і суперечливість; абсурд — результат існування людини в світі» [2, с.41]. Саме через це «розум приймає то людське обличчя, то божественне» (Камю), а самій людині потрібні в однаковій мірі і розум, і віра.

Виходячи з аксіологічної точки зору, адогматизм постає перед розумом і вірою як онтологічна міра справедливості, віддаючи належне «Богу боже, а Кесарю кесареве»: шлях до істини відкритий в однаковій мірі і розуму, і вірі. Аналогічне усвідомлення відбулося і в постмодернізмі: оскільки на істину претендують різні теоретичні парадигми, то між ними повинні діяти плюральні і водночас толерантні стосунки. Форма розуму, яка забезпечує легітимізацію кожного виду раціональностей, здійснює перехід від однієї до іншої

раціональності при поширеному розгалуженні зв'язків між ними, артикулює існуючу різницю між ними, усуває виникаючі протиріччя та стимулює внутрішню дискусію, що веде до загальних змін, — дістала назву «трансверсальний розум» [3, с.51—52]. Як вважає автор цієї ідеї німецький філософ В. Вельш, «концепція трансверсального розуму знаходиться між модернізмом і постмодернізмом»: з одного боку, вона спрямована проти апорій тотальності модерну й приймає до уваги постмодерністські інтереси диференціації, базуючись не на тотальності, а на переходах між видами раціональності. З іншого боку, вона виправляє абсолютну догму гетерогенності, яку відстоює жорсткий постмодернізм, і приймає до уваги модерністський інтерес сполучення, не впадаючи в тенденцію дедукції та нівелювання диференціації, вимагає від трансверсального розуму меж «подвійної рефлексії»: з позицій модерну і постмодерну. Існує ще одна цікава пов'язаність трансверсального розуму з адогматизмом. Саме поняття трансверсальності має свої витoki в екзистенційних них міркуваннях Гваттарі, який виступив «за трансверсальне відкриття суб'єктів з боку непередбачуваних можливостей. При цьому окремі особи і групи повинні бути готові з самого початку брати на себе ризик конфронтації з нісенітницею, смертю і чужорідністю» [4, с.23].

Взагалі тут є певна логіка і мотивація в міркуваннях Гваттарі, Дельоза, Вельша, яка підкріплюється тим, що постмодернізм як відповідний спосіб мислення ґрунтується на екзистенційній установці свідомості, яка виокремлює в соціальному світі лише один тип об'єктів — події в контексті певних переживань автора. І це не випадковість. Якщо проаналізувати причини виходу постмодернізму на соціокультурну арену ХХ століття, то виявляється його внутрішня суперечливість: зачуреність в товщу культури при відмові від глибини і сприйняття, самознищення висхідних засновників. Через цю парадоксальність між відображенням і сприйняттям світу треба визначити, що постмодернізм є наслідком

зростаючого жаху, який відчуває людство від усвідомлення безтямності власного життя [5, с.40—41].

З іншого боку, розгалужена мережа переходів та зв'язків ментальної архітектоники трансверсального розуму у вигляді так званого «ризому» (мережа з топологією у формі кореневища, що росте догори) багато в чому нагадує гетерофеноменологічні моделі свідомості, створені Деннетом [6].

Таким чином, як в трансверсальному розуму, так і в адогматизмі існують спільні філософсько-методологічні підвали екзистенціального та феноменологічного змісту. Враховуючи ту обставину, що постмодерністське мислення може співіснувати в ментальній сфері суб'єкта як доповнення до адогматичного мислення і навпаки, маємо підстави вважати трансверсальний розум сучасною некласичною адогматичною онтологією. В розумінні Хюбнера такі онтології є контингентними, тобто співвідносними і взаємодоповнювальними [7, с.167, 171].

Якщо зважати на те, що феноменологія рефлексує світ в дійсному плані через «очевидності» (феномени), а екзистенціалізм висвітлює буття через життєві можливості і стани (екзистенції), то саме їхнє метаонтологічне співвідношення у вигляді контингентної оцінки дійсного та можливого дозволяє поставити питання про наявність в адогматично-трансверсальному мисленні «стимулу усвідомлення творчої потенції людини» [8, с.88]. Метафора цього «стимулу» цілком може бути такою: якщо постмодернізм «розпалює уяву» про стан людини в природі та суспільстві (ставить докорінні питання філософії в новій площині, морфологізує їх), то адогматизм стає деміургом в цій уяві (він перетворює постмодерністські марення на жорсткі висновки та метафізичні філософеми).

Виникає питання — а чи існує взагалі деякий різновид творчого мислення, який би дав змогу уявити собі трансверсальний розум в практичному варіанті його застосування до освітніх технологій, наукових досліджень, мистецьких

пошуків? Так, дійсно, існує. Це так зване «латеральне мислення», під яким Едвард де Боно, дослідник творчих процесів, розуміє специфічний порядок обробки інформації, спрямований на зміну існуючої стереотипної моделі сприйняття навколишньої дійсності, групування вихідних елементів у найбільш незвичних сполученнях та створення нових альтернативних варіантів розв'язання певної проблеми [9]. Е. де Боно, ототожнюючи творчі здібності та креативність, вводить 1967 р. поняття «латеральне мислення» (інші терміни в перекладі: «нестандартне», «бокове», «нелінійне» мислення), яке зараз занесене в Оксфордський словник сучасної англійської мови. Саме значення слово «латеральне» означає «рух у бік». Латеральне мислення використовує інформацію як стимул. Воно спроможне використовувати інформацію, яка безпосередньо не стосується справи. Латеральне мислення не поспішає з винесенням остаточних суджень та дає можливість будь-якій ідеї розвиватися, а не відкидає її, проголосивши помилковою. Воно може цілеспрямовано виходити за межі встановлених норм. Латеральне мислення досліджує всі можливі, воно вдається до перегрупування й перебудови доступної інформації.

Основною метою латерального мислення є генерування нових ідей та відхід від старих фіксованих стереотипів та ідей, внесення змін, а не пошук доказів, досягнення евристичного мислення (коли малоймовірний напрям думки приводить до нової, дієвішої ідеї). Головні завдання латерального мислення полягають у наступному: прийти не стільки до правильного, скільки до ефективного розв'язання проблеми; звільнитися від моделей — кліше, перебудувати стереотипи схеми. Боно визначив основні принципи латерального мислення: 1) свідомлення ідей, які панують та є стереотипними; 2) пошук різних підходів до явищ та проблем; 3) звільнення з-під жорстокого контролю логічного мислення; 4) використання випадку; 5) розуміння того, що будь яка точка зору на

щось — це тільки одна з багатьох точок зору; 6) відкладення оцінки, судження; 7) генерування нових підходів.

Латеральне мислення тісно пов'язане з творчістю (креативністю), вона має багато спільного з нею: звільнення від стереотипів та створення нових, оригінальних ідей. Проте творчість включає в себе ще цілий набір таких понять як артистизм, талант, емоційна чутливість, натхнення тощо і є на відміну від латерального мислення, опис результатів, тоді як для латерального мислення має значення процес роботи з наявною інформацією і саме ефективність результату. В одних випадках результати латерального мислення є геніальними творіннями, в інших — вони є лише новим поглядом на речі, отже є чимось меншим, ніж справжня творчість.

На відміну від латерального мислення, творче мислення дуже легко зупиняється на півдорозі — на стадії хаосу. Метою творчого мислення є оригінальність, гротеск, ексцентричність — і цього буде досить. Мета ж латерального мислення полягає в знаходженні серед хаосу нової плідної ідеї. Нова ідея за латерального мислення має бути логічно обґрунтованою на кінцевому етапі роботи. Ідея має бути дієвою, ефективною. Творча людина може бути замкненою всередині свого особливого сприйняття й не здатною змінити сприйняття або погляди на світ якимись іншим способом. Отже, багато творчих людей водночас є «ригідними». Це аж ніяк не зменшує їхньої цінності для суспільства та їхньої здатності творити в межах свого, особливого сприйняття. Латеральне мислення здатне змінювати сприйняття. В більшості випадків творчість для свого вияву потребує таланту, тоді як латеральне мислення доступне кожному, хто прагнення створення нові ідеї [10].

Латеральне мислення працює з інформацією інакше, ніж мислення логічне, що відображено в таблиці диференціації відмінностей цих типів мислення [11; 12;13;14].

Панорама історико-філософської думки

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ МІЖ ЛОГІЧНИМ ТА ЛАТЕРАЛЬНИМ МИСЛЕННЯМ

Логічне мислення	Латеральне мислення
Необхідність правильності кожного кроку. Помилки не припустимі.	Немає необхідності в правильності кожного кроку. Важливий лише результат.
Негайне оцінювання.	З оцінками не поспішають.
Логічне мислення — вибіркове.	Латеральне мислення — творче.
Немає методів, які допомагають виходити за межі адекватності.	Є методи, які дають змогу виходити за межі адекватності.
Базис мислення — заперечення.	Немає заперечення.
Характерна послідовність. Необхідний логічний аналіз проблеми.	Характерна непослідовність. Дослідження проблеми з різних точок зору.
Використовує стару перевірену інформацію.	Новий погляд на речі, нові ідеї, пошук нового.
Оперує високою вірогідністю.	Оперує малими вірогідностями.
Класифікує, використовує категорії.	Шукає факти, які дають змогу об'єднувати речі разом. Різнобічний підхід.
Відбирає лише релевантну інформацію (ту, що має пряме відношення до проблеми).	Широке коло вибору інформації (можливий взаємозв'язок різних галузей).
Логічне мислення	Латеральне мислення
Керується статичними поняттями	Використовуються динамічні поняття
Концентрація уваги на одній проблемі.	Багато проблем потрапляє в коло уваги.
Застосування перевіреної інформації.	Перевірена, обґрунтована інформація підлягає сумніву.
Інформація використовується для того, щоб дійти до якогось рішення.	Інформація використовується як поштовх, який спонукає до пошуку нової ідеї.
Один варіант розв'язання проблеми.	Багато альтернативних варіантів розв'язання проблеми.
Використання стійких моделей, схем.	Відхід від стереотипів, зміна моделей, схем.
Обов'язково кінцевий результат.	Кінцевого результату може не бути.
Важливо якомога раніше оцінити ситуацію.	Викладання оцінки.
Пошук причин, пояснення доказів.	Виклик існуючому порядку.

Боно підкреслює, що для розв'язання різних проблем людина потребує як логічного, так і латерального мислення. Використання різних видів мислення залежить від того, яку проблему розв'язує людина, яку мету перед собою ставить.

У подальшому Боно робить те, що, власне, перетворює латеральне мислення в трансверсальний розум: він розробляє низку методів («інструментів мислення»), які дозволяють здійснювати переходи між латеральним (дивергентним) і логічним (конвергентним), виходячи з вищенаведеної порівняльної таблиці. В силу вступає принцип трансверсального (ризоматичності) — «принцип сполучень і гетерогенності» [15, с.106].

Серед цих методів найбільш типовими з точки зору трансверсальності є такі:

1. «Consider All Facts» (CAF — розглядання всіх фактів/чинників). Метою «CAF» є складання переліку всіх чинників, які необхідно враховувати під час вирішення проблеми, їх розгляду та аналізу.
2. «Other People View» (OPV — погляд інших людей). Використовуючи «OPV», необхідно визначити людей (скласти список), яких торкається проблема, що виникала, стати по черзі на місця цих людей: уявити їхні погляди, думки, поглянути на проблему з точки зору свого опонента і намагатися зрозуміти його. Дуже важливо враховувати реальні погляди людей, а не ті, які, на вашу думку, їм варто мати або яких ми самі дотримуємось.
3. «Consequences and Sequel» (C and S — наслідки і результат). Метою «C and S» є розгляд усіх наслідків дії або рішення з використання шкали часу, що представляє негайні наслідки (негайні результати дії), короткострокові наслідки (те, що відбудеться відразу за негайними наслідками), середньострокові наслідки (те, що трапиться набагато пізніше). Такі тимчасові рамки довільні і можуть змінюватися залежно від проблеми.

Методи «CAF», «OPV», «C and S» взаємопов'язані. Те, що трапиться в майбутньому, можна розглядати як чинник. Те, що відбудеться в майбутньому, може торкнутися й інших людей. Те, що відбудеться в майбутньому, належить до сфери інтересів інших людей. Саме ці трансверсальні аспекти латерального мислення, дозволять, на нашу думку, на підставі дослідження творчості Л. Шестова сформулювати адогматичну металогіку, котра дає можливість розглядати історію в нових вимірах темпоральності.

Слід зауважити, що існує ще і так зване синектичне мислення (У. Гордон), яке дуже схоже на латеральне мислення. Можна стверджувати, що вони є споріднені форми трансверсального розуму, головна функція якого — це «сполучення протилежностей», «зв'язки гетерогенного», «подолання мислення в альтернативах» (В. Вельш).

Література

- 1. Гайдеггер.* Европейский нигилизм. // Проблема человека в западной философии. — М., 1988.
- 2. Камю А.* Миф о Сизифе; Бунтар. — Минск, 2000.
- 3. Абашиник В.А.* Концепция трансверсального разума у Вольфганга Вельша. Матеріали III Харківських міжнародних Сковороднівських читань. — Харків, 1996. С.51-52.
- 4. Вельш В.* Трансверсальность. Трансверсальный разум и разум вообще. Культура у філософії ХХ століття: Матеріали IV Харківських міжнародних Сковороднівських читань. — Харків, 1997.
- 5. Никитина В.В.* Культуротворчество: анализ постмодернистской парадигмы. Матеріали IV Харківських міжнародних Сковороднівських читань. — Харків — 1997, С.40-41.
- 6. Dennet D/ Content and Conscicosness.* L., Boston, 1969.
- 8. Хюбнер К.* Рефлексия и саморефлексия матефизики. // Вопросы философии. — 1993. — №7. — с.167,171.
- 9. Блумберг Х.* Жизненный мир и технизация с точки зрения феноменологии. Вопросы философии. — 1993. — №10. — с.88.
- 10. Боно Э.* Латеральное мышление Санкт-Петербург, 1997.

11. *Бонно Э.* Нестандартное мышление. Пер. с англ. — Минск, 2000. 12. *Bono, Edward de.* The Mechanism of Mind. Pelican Books. Penguin Book Ltd, Harmondsworth, Middlesex, England. 1971. 13. *Bono, Edward de.* Practical Thinking. 4 ways to be right. 5 ways to wring. 5 ways to understand. Penguin Book. London, — 1971. 14. *Bono, Edward de.* Serious creativity. Using of power of Lateral Thinking to create New Ideas. Harperbusiness, 1993. 15. *Bono, Edward de.* Teaching Thinking. Penguin Books, 1976. 16. *Вельш В.* Жиль Делез или гетерогенность и соединение. Проблема раціональності наприкінці ХХ століття: Матеріали V Харківських міжнародних Сковороднівських читань. — Харків, 1988.

Надійшла до редакції 28.08.2007 р.

Олександр Киричок

КИРИЧОК Олександр Борисович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та психології Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів — історія української філософії періоду Київської Русі.

«РУСЬКА ПРАВДА» В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ

«Руська правда» — це умовна назва для збірки законів, що розвиваючись і доповнюючись, функціонували в Князівську Добу. Вона неодноразово редагувалась, переписувалась і, як наслідок, представлена у порівняно великій кількості списків XIII — XVII століть. П.М. Строев вважав, що цих списків існувало близько трьохсот, однак ця цифра було названа або дуже приблизно, або ж учений XIX століття бачив рукописи,